

ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОПЕДАГОГІЦІ

8. Прищепко С.В. *Кольорознавство: Навчальний посібник / За ред. проф. Є.А. Антоновича.* – К.: Альтерпрес, 2010. – 354 с., іл.

9. Розенсон И.А. *Основы теории дизайна. Учебник для вузов.* / Розенсон Инна Александровна – Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2004. – 218 с.

10. Стасюк А.Н. *Найпопулярніший факультет / А.Н. Стасюк // Юний художник.* – 2010. – №9. – С. 9.

11. Татійвський П.М. *Особливості становлення*

та перспективи розвитку дизайну в Україні: Дис... канд. техн. наук: 05.01.03 / НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. / Татійвський Петро Михайлович – К., 2002. – 190 арк. – Бібліогр.: арк. 159 – 163.

12. Шимко В.Т. *Основы дизайна и средовое проектирование: Учеб. пособие.* / Шимко Владимир Тихонович. – М.: Издательство “Архитектура-С”, 2005. – 160 с.: ил.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2011

УДК 371.4:39

Марія Ярушак, аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОПЕДАГОГІЦІ

У статті висвітлюються основні особливості й норми виховання, навчання і підготовки дівчини, молодої жінки до сімейного життя, до ролі матері в українській етнопедагогічній думці. Автором відтворюється цілісна картина формування жіночої ідентичності засобами етнопедагогіки. Наголошується на пріоритетності впливу матері на формування душі й характеру дівчини.

Ключові слова: жінка, мати, материнство, дитина, дитинство.

Літ. 5.

Постановка проблеми. Утвердження Україною своєї суверенності і незалежності, розбудови державності вимагає істотної трансформації світоглядних орієнтацій та самосвідомості нації, відродження і збереження традицій, культурних цінностей українського народу, культивування його кращих рис: любові до рідної землі, працелюбності, толерантності, віри у справедливість, прагнення до індивідуальної свободи, поваги до жінки, зв'язку з природою, усього того, що складає глибинні підвалини етнічного характеру нації.

У духовних надбаннях українського народу значне місце займають споконвічні традиції піклування про жінку, історично означені як певні норми виховання, навчання і підготовки дівчини, молодої жінки до життя, виокреслення специфіки ролі матері у контексті української ментальності. Такі емпіричні знання, правила та узвичаєні норми об'єднуються сьогодні логічною системою поняття “народна педагогіка” або “етнопедагогіка”. Загалом цими поняттями характеризується багатющий досвід народу у справі виховання, соціалізації молоді, формування апробованої часом системи життєвих орієнтацій. Причому цінність такого досвіду є настільки велика, що цілком справедливо народна педагогіка розглядається як одне з найважливіших джерел

становлення сучасної теорії навчання і виховання та вдосконалення цих процесів на емпірично-наукових засадах. Все це надає особливої значимості та визначає актуальність дослідження проблеми формування жіночої ідентичності засобами української етнопедагогіки.

Мета статті: розкрити особливості формування жіночої ідентичності засобами української етнопедагогіки.

Аналіз наукової літератури. Утвердження жіночих студій, як важливої ділянки українського народознавства відбулося завдяки вченим, що присвятили свої дослідження власне жіночій проблематиці. Це насамперед праці В. Гнатюка, В. Охримовича, О. Левицького, З. Кузелі, О. Єфименко, І. Франка та інші, що засвідчили якісні зміни в українській етнографічній науці – перехід від опису фактів до їх аналізу. Ґрунтовні дослідження з етнографії дитинства (Д. Лепкого, М. Дерлиці, А. Онищука, З. Кузелі, згодом – Н. Заглади) відкрили нові аспекти жіночої проблематики, пов'язані з особливостями соціалізації жінок різного віку та увиразнили специфіку ролі матері у контексті її функцій у сім'ї. Справжнім маніфестом нових засад дослідження жіночої проблематики в контексті народознавчих студій стала стаття Катерини Грушевської “Про дослідження статевих громад в первісним

ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОПЕДАГОГІЦІ

суспільстві” (1929 р.). Жорстко критикуючи властиву тогочасним дослідженням тенденцію зосереджуватись виключно на чоловічих вимірах культури, вчена стала провісницею новітнього напрямку у теорії жіночих студій (випередивши визнаних класиків світової феміністичної критики культури – Маргарет Мід та Сімону де Бовуар). Започатковані народознавцями кінця XIX – початку XX ст. дослідження жіноцтва зазнали стагнації в радянський час, відповідне коло питань вивчалось виключно в межах феміністики. У працях О. Кравця, О. Пономарьова, Є. Сявко, Н. Гаврилук, незважаючи на їх ідеологічну заангажованість, є чимало цікавих статистико-демографічних, фольклорних та етнографічних даних та слушних висновків щодо типології та структури сім'ї, функцій і прав жінки, особливостей етнопедагогіки тощо. Варто відзначити й ґрунтовну працю “Діти в звичаях і віруваннях українського народу” [2]. Написана на матеріалах з південної Київщини, вона започаткувала українську етнографію дитинства. Вагоме значення для етнографії дитинства має праця Н. Гаврилук [1]. Дослідниця прослідкувала й зафіксувала регіональні особливості родильної обрядовості як складової народної педагогіки. Це дало можливість проаналізувати ментальну поведінкову модель батька й матері, визначити їхні педагогічні функції та систему засобів щодо соціалізації дитини, а також семіотичні коди родильної обрядовості на першому етапі виховання.

Українську душу намагались збагнути М. Боришевський, Г. Ващенко, О. Кульчицький, М. Кушнір, І. Огієнко, Є. Юнацький, І. Рибчин, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, Д. Чижевський, М. Шлемкевич. Етнопсихологічні аспекти українського народу вивчали Д. Донцов, В. Липинський, Ю. Липа, І. Мірчук, Ю. Русов, В. Янів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми формування жіночої ідентичності засобами етнопедагогіки є актуальним як у загальнотеоретичному, так і соціокультурному аспектах. Сьогодні науковцями, так само як і політиками, все більше усвідомлюється значення етнопсихологічної складової та необхідності розробки відповідного науково-теоретичного інструментарію для осмислення складних проблем становлення і розвитку самосвідомості народу, процесів національної самоідентифікації, спрямувань культурної політики тощо. Проблеми національного менталітету і ментальності, характеру народу у зв'язку з теорією етносу та етногенезу розкриваються в роботах цілого ряду

провідних вчених XX століття – В. Андрущенко, В. Буяшенко, Е. Бистрицький, А. Бичко, І. Бичко, Ю. Бромлей, Г. Волинка, В. Кремінь, О. Майборода, О. Нельга, Б. Новиков, І. Стогній, В. Панібудьласка, В. Потульницький, В. Шинкарук. У роки незалежності України зріс інтерес до вивчення українського жіноцтва. Українські вчені Г. Горинь та Ю. Гошко у своїй працях висвітлили становище жінок у громадському побуті карпатського села на тлі чинного звичаєвого права. Р. Чмелик у монографії “Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції)” висвітлив роль жінки (господині і матері) у сім'ї, відзначив статевий розподіл господарських обов'язків та відмінності виховання хлопчиків та дівчаток у сім'ї. Публікації З. Болтарович, М. Паньківа, С. Гвоздевич, М. Стельмаховича, В. Балущка за своєю тематичною спрямованістю також щільно пов'язані з жіночими студіями. Новий етап їх піднесення в Україні відзначений появою в 1999 р. колективної монографії “Жінка в історії та сьогодні” (за редакцією Л. Смоляр). У цьому дослідженні з соціальної історії, збудованому на засадах гендерного підходу, подано аналіз економічного, правового, соціально-політичного статусу окремих верств українського жіноцтва в різні історичні епохи (від Київської Русі до початку XX ст.). Того ж року з'явилася праця О. Маланчук-Рибак “Українські жіночі студії: історіографія та історіософія”, де розкрито генезу та особливості їх теоретико-методологічного становлення, шляхи утвердження цього напрямку в українознавстві. Б. Цимбалістий та В. Янів у своїх публікаціях зосередились на аналізі етнопсихологічних прикмет українського жіноцтва та питаннях статусу матері в родині.

Роль матері в родинному вихованні є неперевершеною. Вона стояла на сторожі доброї, лагідної, світлої атмосфери в домі. Тому ідеал людини, характер моралі, спосіб життя українців підпорядковані нормам, що є типовими для жінки. Звідси й генетичні риси національного характеру: сердечність, доброта, щирість, гостинність, працьовитість.

Від найпершого скрику новонародженого, та й навіть ще задовго до появи його на світ, жінка, керована материнським інстинктом. В природі сакрального в українському традиційному світогляді і відповідно надприродного, божественного домінує жіноча стать, що виявляється в культі Матері.

Питання становища жінки в сім'ї належить до фундаментальних характеристик соціальних відносин, посідає виразну етнокультурну

ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОПЕДАГОГІЦІ

специфіку, що дає підстави розглядати його як важливу етнодиференційну ознаку. Сьогодні вивчення гендерних аспектів традиційної культури українців переживає нове піднесення, однак цей напрям ще не здобув належного визнання в академічній науці. Насамперед це зумовлено недостатньою обґрунтованістю залучення категорій гендеру в українську етнопедагогіку та потребою адаптації відповідного інструментарію (теорій, методів, термінології). Застосування гендерного підходу дозволяє розкрити особливості соціально-демографічних процесів, виявити важливі механізми етнопедагогіки та чинники, що визначають генезис етнопсихіки українців. Об'єктивне висвітлення всіх аспектів повсякденного життя української жінки надає її етнокультурному портрету реалістичних рис, сприяє з'ясуванню справжньої ролі жіноцтва в українській історії та культурі, виявленню витоків гуманістичних та демократичних цінностей українства.

Мати, мама, няня, ненька, матуся. Все найрідніше, найдорожче, наймиліше увібрало в себе це дивовижне, містке, сонячне слово, перше слово, яке з радісною усмішкою вимовляє дитина. Походить воно від дитячого лепету “ма-ма-ма”. Ідеал матері, яка вносить дитину під своїм серцем і приводить на світ, зігріває теплом, ласкою і палкою любов'ю, виховує в ній доброту і світлий розум, плекає чуйність і доброзичливість, широко втілений у українському фольклорі. Рідна мати – перший педагог, від якого розпочався родовід вихователів та й самого виховання, і її ніким замінити не можна (“нема в світі цвіту цвітнішого, як маківочка, нема ж і роду ріднішого, як матіночка”, “на світі знайдеш усе, крім рідної матері”). Справжня мати нічого не пошкодує для своїх дітей. Вона ніколи не залишить дитину в біді, а тим більше не кине її напризволяще. Мати завжди зрозуміє дитину, завжди поспішить їй на допомогу, не вагаючись віддасть останній шматок хліба, а за врятування дитини – навіть життя. Мати невтомно піклується про своїх дітей, навіть за таких нестерпних умов, коли дітей тяжче годувати, ніж камінь глодати. У народній педагогіці не раз зазначається, що любов матері до дитини найсильніша в світі. (“Дитина плаче, а матері боляче”, “У дитини заболить пальчик, а в мами – серце”). Любов материнська найбільша, найсвітліша, найбезкорисливіша, безмежна. Яка б у матері дитина не була, вродлива чи не вродлива, здорова чи хвора, талановита чи безталанна, везуча чи невдаха, материнському серцю вона наймиліша (“Людам – як болото, а матері – як золото”). Мати готова зробити все, щоб її дитина була найкращою, найщасливішою.

Про безмежну материнську доброту, всепрощаючу любов і самопожертву складено легенди. “Коли в серці синовому загориться іскра, в тисячу разів менша від вогнища материнської любові, то й тоді ця іскра буде все життя людське горіти незгасимим полум'ям” – говорить старовинна українська мудрість. Подвижницька любов матері до дітей стала вершиною гуманності в народній педагогіці, а мадонна з маленькою дитиною на руках – святою. У народній педагогіці здавна існує думка, що без глибокої любові до дітей не може бути повноцінного сімейного виховання. Світле благородство й велика любові матері до дітей формує її авторитет, а водночас і силу виховного впливу. Однак в любові до дітей треба мати почуття міри, ніколи не впадати в нерозумну, сліпу любов, яка спотворює виховання, калічить дитину. Не мають рації й ті батьки, які вважають любляче ставлення до дітей слабкістю вихователя, а на перше місце ставлять суворість, покарання. Такий орієнтир батька чи матері відчужує дітей, робить їх відлюдкуватими, потайливими і навіть жорстокими.

Найчастіше вихованням дітей, а зокрема дівчат займались матері. Їх з дитинства навчали вести домашнє господарство, вишивати, прати, прясти, виховувати дітей. Трудовий внесок дітей, зокрема, дівчат, у сімейне господарство був настільки вагомим, що у деяких регіонах (Гуцульщина, Полісся) батьки позбавляли їх можливості навчатися у школі, вважаючи за доцільніше витратити цей час на виконання відповідних робіт. Дивились так, що дівчатам не треба ходити до школи, треба прясти, вишивати [1, 69 – 70]. Про навчання письма та грамоти вони могли тільки мріяти: “Приймаючи книжку на полицю, Оріся подивилась в неї сама. Колись тож тож вона трохи вчилась в школі, та сього не потрапить, бо ще такого школі не читала. Мало дуже мало ходила до школи: мати сказала, що нікому їй помочі давати в дома...” [3, 60].

Вагоме місце у формуванні дівочої уяви відігравали ігри. Різні іграшки в подальшому виховували певні обов'язки у власній сім'ї. Протягом дитинства завдяки дівочим іграм та іграшкам, які наслідували жіночі функції у сім'ї, а також шляхом залучення дівчаток до виконання суто жіночих господарських обов'язків (зокрема, побутових) вони здобували необхідний досвід і навички. Характерно, що передача спеціальних знань і технік (вишивка, прядіння, ткання, приготування їжі тощо) відбувалась винятково по жіночій лінії: переважно від матері до дочки, інколи – від інших жінок (бабусі, сусідки, родички,

старшої сестри, подруги). Важливо, що самі дівчатка виявляли велику зацікавленість у якнайшвидшому здобутті відповідних умінь, що підвищувало їх статус у сім'ї та серед однолітків. Уже з раннього дитинства можна простежити вплив на свідомість дівчинки, що мав на меті поступове знайомство прилучення до відповідних соціальних ролей. Дівчинка починає пізнавати першорядну для жінки сферу материнства. Відбувається це як шляхом залучення дівчаток 4 – 8 років до догляду менших дітей у сім'ї, а також через гру. Вже з трьох років в дівчинки з'являлись ляльки, виготовлені з тканини чи природних матеріалів [4, 28], що були суто дівочими іграшками. Бавились ними виключно дівчатка, виготовляли їх лише жінки (старші сестри, мати, дядина, баба), мали ці іграшки переважно жіночу подоби [II, 118 – 119]. Про певний символічний зв'язок між грою ляльками та здатністю до дітонародження свідчить також і те, що це захоплення вважали нормальним для дівчинки віком до 10 років, тобто до початку періоду активного статевого дозрівання [II, 119]. Бавлячись ляльками дівчата закріплювали свої знання про материнство, структуру сім'ї, громади, родини, поведінку жінок. У грі з ляльками дівчатка копіювали головні жіночі функції – господині та матері [4, 28].

Особливе місце в житті дівчини підлітка посідають вечорниці. У цей період молодь отримує певну свободу дій, вже не перебуваючи постійно під контролем батьків. Зростає міра відповідальності за власні вчинки, саме тут реалізовувалась потреба у спілкуванні із протилежною статтю. Участь у таких зібраннях становила завершальний процес підготовки до подружнього життя. Вся відповідальність у організації вечорниць лягала на плечі дівчат. Приготування частувань, співи, танці. Саме на вечорницях відбувалося знайомство із майбутнім чоловіком. Ініціаторами усіляких розваг з еротичним підтекстом (ігри, загадки, оповідки тощо) були переважно хлопці. На вечорницях молодь, окрім емоційного, здобувала також і перший досвід безпосереднього тілесного контакту із протилежною статтю (поцілунки, обійми, доторки до інтимних місць). Такі дії вважались допустимими і навіть нормативними [I, 2]. Потрібно зауважити, що статеве виховання в українських сім'ях не проводилось і вважалось недопустимим. Батьки намагались усіляко обмежити знання дітей у цій сфері: вони не лише уникали виявів власних почуттів та потягів у присутності дітей, але навіть розмови між матір'ю та дочкою щодо питань фізіології жінки,

особливостей її статевого розвитку вважались неприпустимими. Тож отримання інформації щодо стосунків із протилежною статтю відбувалося виключно поза межами дому, в колі однолітків, насамперед в межах інституту вечорниць. По суті, вони були осередком найповнішого, самостійного та інтенсивного спілкування молоді з характерним еротичним підґрунтям. Саме вечорниці та вулиці були головними осередками соціалізації селянської молоді юнацького віку. Тут дівчата та парубки могли краще пізнати протилежну стать, опанувати стиль та форми поведінки, властиві дорослим, здобути певні знання та досвід у сфері особистих стосунків.

Висновки. Материнське виховання виступає головним чинником формування майбутньої жінки, господині дому та майбутньої матері. На кожному етапі виховання дівчинка здобувала нові навички та вміння, новий соціальний статус у громаді. На останньому етапі соціалізації дівчини відбувається пізнання нею статево-репродуктивної сфери, тобто, по суті, завершується процес підготовки до переходу в інший статус – статус жінки із властивим йому переліком невід'ємних соціальних ролей (господині, дружини, матері). Ми намагались відтворити цілісну картину, щодо формування жіночої ідентичності засобами етнопедагогіки.

Перспектив подальших досліджень. Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальшого вивчення потребує зміст та особливості конструювання образу жінки в народному світогляді.

I. Відділ рукописів ІМФЕ ім. Рильського НАНУ. – Ф. 28. – Оп. 3. – Од.зб. 389. – арк. 1 – 14.

II. Відділ рукописів ІМФЕ ім. Рильського НАНУ. – Ф. 43. – Оп. 5. – Од.зб. 166. – арк. 1 – 93.

1. Гаврилюк Н. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Гаврилюк Н. – К.: Наукова думка, 1981. – 280 с.

2. Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / Грушевський М. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів: Наукове т-во ім. Т. Шевченка, 1907. – Т. IX – С. 26 – 106.

3. Жіночий погляд / Авт.-упорядник А.П. Краснящих. – Харків: Фоліо, 2009. – 345 с.

4. Зязева Л.К. Предметы воспитания украинцев / Зязева Л.К. // "Мир детства" в традиционной культуре народов СССР. – Ленинград, 1991. – Ч. 1. – С. 24 – 30.

5. Сумцов Н.Ф. Досветки и посиделки / Сумцов Н.Ф. – К., 1886. – С. 24.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2011